

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΕΙΣ ΤΟ 21^{ον} ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΥ

«Θάνατός ἐστιν ὁκόσα ἐγερθέντες
ὀρέομεν ὁκόσα δι' εὐδοντες ὕπνος» ¹

«Mortis imagines sunt quas
experecti somni quas dor-
mientes videmus» ²

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Ἡράκλειτος εἰς πολλὰ σημεῖα παραμένει ἀνερμηνευτός ἢ δυσκόλως ἐρμηνευόμενος παρὰ τὸ πλῆθος τῶν πολλῶν καὶ ἐμβριθῶν περὶ αὐτοῦ μελετῶν.

Τὸ ὑπὸ συζήτησιν ἀπόσπασμα ἔχει ὡσαύτως μελετηθῇ ποικιλοτρόπως καὶ πολλὰ φιλολογικὰ λύσεις ἔχουν προταθῇ πρὸς πληρεστέραν αὐτοῦ φιλοσοφικὴν ἐρμηνείαν.

Κατ' ἀρχὴν ὑπάρχει καὶ ἐδῶ σαφῶς ἡ ἄποψις, ἣν ὁ Ἡράκλειτος πάντοτε διακηρύσσει, ἥτοι ἡ διαλεκτικὴ ἀρχὴ τῆς ἐνότητος τῶν ἀντιθέσεων, ἥτις ἄγει εἰς συσχετίσιν τὰς ἐννοίας τοῦ θανάτου, τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ὕπνου.

Πρὸς τὴν ἄποψιν ταύτην θὰ συνέβαλλον καὶ πλεῖστα ἄλλα ἀποσπάσματα ὡς π. χ. «ταὐτὸ τ' ἐνὶ ζῶν καὶ τεθνηκὸς καὶ ἐγρηγορὸς καὶ καθεῦδον καὶ νέον καὶ γηραιόν· τάδε γὰρ μεταπεσόντα ἐκεῖνά ἐστι κακείνα πάλιν μεταπεσόντα ταῦτα» ³.

Ἡ ἐρμηνεία ὅμως αὕτη δὲν καλύπτει ἐξ ὁλοκλήρου ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ ὑπὸ συζήτησιν θέματός μας.

Ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ὁ διασώσας τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο παρέχει μίαν ἄλλην ἐρμηνείαν καθαρῶς μεταφυσικὴν καὶ περισσότερον στηριζομένην εἰς τὴν Χριστιανικὴν ἄποψιν περὶ ψυχῆς καὶ θανάτου «οὐχὶ καὶ Ἡράκλειτος θάνατον τὴν γένεσιν καλεῖ . . . ἐν οἷς φησὶ «θάνατός ἐστιν ὁκόσα ἐγερθέντες . . . » ⁴.

Ὁ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικὸς ἐρμηνεύει κατὰ τὸν ἴδιον περίπου τρόπον τὴν θέσιν τοῦ Ἡρακλείτου ⁵.

Καὶ ὁ Capelle λέγει κάτι ἀνάλογον ἐρμηνεύων αὐτὸ ὡς μίαν «ἐσχατολογίαν περὶ τὰς ψυχάς».

1) Diels - Kranz : «Fragmente des vorsokratiker» fr 21.

2) Mullach : Philosophorum graecorum fragmenta, frg 52.

3) Diels - Kranz, fr. 88.

4) Κλήμης, Στρωματεῖς III, 21, (II, 255, 7).

5) Σέξτος Ἐμπειρικὸς, Πυρρών. ὑποτυπ. III, 230.

Ἐν ἄλλο ἀπόσπασμα, ὅπερ μάς ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἄποψιν ὅτι ἐνταῦθα ἡ λέξις θάνατος εἶναι πολυσήμαντος καὶ κεῖται ὑπὸ διαφορετικῆν θέσιν καὶ πρῖσμα εἶναι τὸ ἐξῆς : «Διὸ καὶ ἐπαμφοτερίζει ταῖς σχέσεσι ὅτε μὲν ἐκεῖ ζῶσα τὴν νοερὰν εὐζωΐαν, ὅτε δὲ ἐνταῦθα τὴν αἰσθητικὴν ἐμπάθειαν προσλαμβάνουσα. Ἐνθεν καὶ λέγεται ὁρθῶς ὑπὸ τοῦ Ἑρακλείτου ὅτι ζῶμεν τῶν ἐκείνων (θεῶν) θάνατον τεθνήκαμεν δὲ τῶν ἐκείνων βίον».

Τὸ νόημα τοῦ παρατεθέντος ἀποσπάσματος εἶναι ὅτι μόνον ἀποθανόντος τοῦ ἀνθρώπου, τὸ εὐρισκόμενον ἐντὸς αὐτοῦ θεῖον πῦρ ἀνάπτει, δηλαδὴ ἡ μέχρι πρὸ ὀλίγου τεθνεῶσα ψυχὴ ζῇ καὶ ἐλευθεροῦται τῶν δεσμῶν τοῦ σώματος. Κατ' αὐτὴν δὲ τὴν ἔννοιαν οἱ ἄνθρωποι εἶναι θεοὶ θνητοί, οἱ δὲ θεοὶ ἄνθρωποι ἀθάνατοι. Συμφώνως λοιπὸν πρὸς τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ ὁ Ἑράκλειτος θεωρεῖ τὸν θάνατον ἀπελευθερώσιν ἀπὸ τοῦ σώματος καὶ τῆς ζωῆς καὶ καταφάσκει τὸν θάνατον, ἐνῷ ἀρνεῖται τὴν ζωὴν. Οὕτω κατ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν, ἐὰν εἰς τὸ ἀπόσπ. 21 ξεκινήσωμεν μὲ τὴν ἐρμηνευτικὴν ἀρχὴν τῆς καταφάσεως τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀρνήσεως τῆς ζωῆς, ὁδηγούμεθα εἰς ἀδιέξοδον, διότι, ἐάν, «θάνατος» εἶναι ὅσα «ἐγερθέντες ὁρόμεν» ᾗτοι ἡ ζωὴ, τότε τὸ πλάτος τῆς ἐννοίας «ζωὴ» συμπίπτει πρὸς τὴν ἔννοιαν «θάνατος» ἄρα θάνατος = ζωὴ καὶ ζωὴ = ἀπελευθερωσις καὶ ἐπαφὴ μὲ τὸ θεῖον πῦρ, ὁπότε τὸ ἐν ἀπόσπασμα ἀποκλείει καὶ καταλύει τὴν ἔννοιαν τοῦ ἄλλου.

Κατὰ ταῦτα εἰς τὸ ἀπόσπασμα 21 ἡ λέξις «θάνατος» πρέπει νὰ ἔχῃ διαφορετικὸν βάθος καὶ νόημα καὶ νὰ γίνεταί πολυσήμαντος. Ἐπομένως «θάνατος» δύναται νὰ σημαίνει α) ἀξιολογικὴν καὶ ὄντολογικὴν ἀνυπαρξίαν τῆς ζωῆς ἐν τῇ ἀλληλουχίᾳ διαδοχικῶν καταστάσεων καὶ β) διαπίστωσιν ὅτι ὁ θάνατος ἀποτελεῖ τὸν συνακόλουθον καὶ τὸ μεταφυσικὸν προσδιορισμὸν τῆς ζωῆς.

Θὰ ᾗτο συνεπῶς δυνατόν τὸ παρὸν ἀπόσπασμα νὰ ἐρμηνευθῇ ὑπὸ τὸ διπλοῦν πρῖσμα τῆς υπαρξιακῆς ἀξιολογήσεως τῆς ζωῆς ὡς ὄντολογικοῦ φαινομένου ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς μεταφυσικῆς ἀγωνίας τοῦ φιλοσόφου ἐναντι τοῦ φαινομένου τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου ἀφ' ἑτέρου. Συναντῶμεν εἰς αὐτὸ τὴν ἀμελέτην θάνατον μὲ μίαν σαφεῖ θέσιν οἰκοδομουμένην εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς συγχρόνου υπαρξιακῆς φιλοσοφίας, εἰς ὁλόκληρόν της τὸ βάθος καὶ κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον σκέψεως, ὃν ἀκολουθεῖ ὁ Kierkegaard καὶ ὁ Heidegger, καὶ διαφαίνεται μίᾳ μηδενιστικῇ ἀξιολόγησις τῆς ζωῆς, ἐξεταζομένης ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς ἐνεργητικῆς πραγματώσεως τοῦ νοήματος αὐτῆς ἀφ' ἑνὸς καὶ ὡς μεταφυσικῆς ἀγωνίας τοῦ προσδιορισμοῦ της ὑπὸ τοῦ θανάτου ἀφ' ἑτέρου.

Εἶναι προσέτι δυνατόν νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς δηλοῦν μίαν ἀλληλουχίαν μεταξὺ ψεύδους καὶ ἀληθείας καὶ ἀκόμη ὡς ἐν χρονικὸν σημεῖον εἰς τὸ μεταίχμιον τοῦ ὁποίου ἐνοῦται τὸ παρὸν καὶ τὸν παρελθόν ὑπὸ μίαν ἀπροσδιόριστον χρονικότητα (θάνατος—ζωὴ—ὕπνος) ἡ ὁποία κάμνει νὰ ἐνοῦται διαλεκτικῶς ὁ θάνατος πρὸς τὴν ζωὴν καὶ ἡ ζωὴ πρὸς τὸν ὕπνον.

Μία τοιούτου εἵδους ἐρμηνευτικὴ θεώρησις μάς παρέχει τὴν αὐτὴν σκέψιν τὴν ὁποίαν ὁ Heidegger μάς δίδει ἐν σχέσει πρὸς τὴν χρονικότητα ὡς ὀρίων σημεῖον, ὅπου ἡ ζωὴ συναντᾶται μὲ τὸν θάνατον καὶ ὁ θάνατος μὲ τὴν ζωὴν.

Θάνατος και ὕπνος δηλοῦν ἐνταῦθα τὴν ἀβεβαιότητα τοῦ μέλλοντος, τὴν με-
τάβασιν ἀπὸ τῆς μιᾶς καταστάσεως εἰς τὴν ἄλλην, εἰς ἐλάχιστον χρονικὸν διά-
στημα. Αὐτὴ δὲ ἀκριβῶς ἡ μετάβασις κάμνει ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχῃ πλέον ἡ ἔννοια
τοῦ μέλλοντος ἀλλὰ νὰ συναντᾶται ἡ ζωὴ μὲ τὸν θάνατον εἰς ἓν κοινὸν σημεῖον
ἐπαφῆς, τὸ ὁποῖον προσδιορίζεται ὡς χρονικὸν στοιχεῖον ταυτότητος μεταξὺ τῶν
πραγμάτων ποὺ χάνονται καὶ τῶν πραγμάτων ποὺ γεννῶνται.

Κατὰ ταῦτα εἰς τὸ προκείμενον ἀπόσπασμα ὁ Ἡράκλειτος διὰ τῆς λέξεως
θάνατος ἀρνεῖται τὴν ἀξίαν τῆς ζωῆς εἰς ὁλόκληρον τὸ ἐνεργειακὸν βᾶθος
καὶ πλάτος, ὅπερ συνήθως τῆς ἀποδίδεται διαπιστῶν συγχρόνως καὶ τὸ ὀριακὸν
σημεῖον τῆς χρονικότητος, ὅπου ἡ ζωὴ ταυτίζεται μὲ τὸν θάνατον καὶ συναντᾷ
αὐτόν.

Μεταξὺ τοῦ θανάτου καὶ τοῦ ὕπνου ἡ ζωὴ δὲν εἶναι παρὰ ἐλάχιστον ὀρια-
κὸν χρονικὸν σημεῖον.

Ἡ γέννησις καὶ ὁ θάνατος εἶναι δύο συμβεβηκότα μὲ τὰ ἴδια δικαιώματα,
τὸ καθένα εἶναι ἡ ἀμοιβαία προϋπόθεσις τοῦ ἄλλου ἀλλὰ καὶ τὸ ἓν ἀντιμάχεται
τὸ ἄλλο, ἡ ζωὴ εἶναι ἓν ἄσκοπο καὶ ἀκατανόητο παιχνίδι μιᾶς ἀβυθομέτρητης
τυφλῆς, φυσικῆς ἀναγκαιότητος. Ὁ θάνατος εἶναι τὸ τελεσίδικον κριτήριον τῆς
ζωῆς, ἥτις διὰ αὐτοῦ μηδενίζεται εἰς μίαν συγκεκριμένην χρονικὴν στιγμήν.

Ἐπομένως τὸ ὑπὸ συζήτησιν ἀπόσπασμα μᾶς παρέχει σαφῶς τὴν ἔννοιαν
τῆς χρονικότητος, ὅπως μᾶς τὴν δίδει σήμερον ὁ Heidegger ¹. Εἵμεθα, λέγει,
ὑπάρξεις αἵτινες συνοδεύονται ἀπὸ τὴν συνείδησιν τῆς χρονικότητος (Zeitlichkeit),
εἵμεθα κάτω ὑπὸ τὴν ροὴν τοῦ χρόνου αὐτὴ δὲ ἡ χρονικότης μᾶς δημιουργεῖ τὴν
προδρομικὴν βίωσιν τοῦ θανάτου, μᾶς παρουσιάζει τὸ εἶναι μας, ὡς «εἶναι πρὸς
θάνατον» (das sein zum Tode). Ἀνὰ πᾶσαν στιγμήν ἀπειλούμεθα ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἡ
μνήμη τοῦ θανάτου εἶναι παροῦσα εἰς ὅλους.

Ὁ Jaspers συγκαταλέγει τὴν γένεσιν καὶ τὸν θάνατον εἰς τὰς ὀριακὰς κατα-
στάσεις (Grenz-situationen), αἱ ὁποῖαι συναντῶνται εἰς ἓν χρονικὸν σημεῖον.

Τὸ Ἡρακλείτειον ἀπόσπασμα «θάνατός, ἐστὶ ὁκόσα ἐγερθέντες ὀρέομεν...»
θα ἡδύνατο ἀνέτως νὰ ἐρμηνευθῇ διὰ τῶν ἀντιστοίχων λόγων τοῦ Sartre ². «Ὅλα
προέρχονται ἐκ τοῦ μηδενὸς καὶ ἐπανέρχονται εἰς αὐτό, ἡ ὑπαρξὶς δὲν ἔχει ἀξίαν
καὶ νόημα, οὐσία τῆς ὑπάρξεως εἶναι νὰ μὴ ὑπάρξῃ, διότι ὅταν ὑπάρξῃ δὲν
εἶναι ἀξία».

Ὁ Ἡράκλειτος δίδει τὴν τραγικότητα τῆς καταλύσεως τῆς ὑπάρξεως ὑπὸ
τοῦ θανάτου ἀλλὰ καὶ ὁ γάλλος φιλόσοφος τῆς ὑπαρξιακᾶς φιλοσοφίας Marcel
ὀρθώνει τὸ ἴδιο πρόβλημα μὲ τὸ ἀκόλουθον χαρακτηριστικὸν ἐρώτημα «Ἡ ὑπαρ-
ξὶς προηγεῖται πάσης ἐννοίας ἀλλ' ὅμως ὁ θάνατος γεννᾷ τὸ ἐρώτημα, ἐὰν ἡ
ὑπαρξὶς ἔχει νόημα ἢ μήπως εἶναι ἓνας παραλογισμός. Ἐδῶ ἐμφανίζεται ἓν ὄντο-
λογικὸν μυστήριον, ὅπερ συλλαμβάνεται διὰ μιᾶς ἐνοράσεως μιᾶς «reflexion secon-
de» ἀτομικῶς καὶ ὑπευθύνως ὑπὸ ἐνὸς ἐκάστου».

1) Heidegger : «Sein und Zeit», Halle 1927, σελ. 17, 234.

2) Sartre J. P. L'être et le néant, 9e éd, Paris 1943, p. 699—700.

Κατόπιν τῶν διατυπωθεισῶν σκέψεων εἶναι δυνατόν νὰ ὀμιλήσωμεν περὶ ὑπαρξιακοῦ μηδενισμοῦ τοῦ Ἡρακλείτου, διότι διὰ τῆς ἐννοίας τοῦ θανάτου προσδιορίζει χρονολογικῶς τὸ ἄτομον, καθὼς ἐπίσης καὶ διὰ τῶν ἐννοιῶν «ὀρέομεν καὶ αὖπνος».

Ἐκτὸς ὅμως τοῦ ὑπαρξιακοῦ «μηδενισμοῦ» ὡς ὀντολογικῆς ἀρχῆς θὰ ἡδύνατο νὰ ἐρμηνευθῇ τὸ ὑπὸ συζήτησιν ἀπόσπασμα καὶ ὡς ἀγωνία τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου ἐνώπιον τοῦ θανάτου.

Ἡ βίωσις τοῦ θανάτου, ἡ δίδουσα διαφορετικὸν βάθος καὶ νόημα εἰς τὴν ζωὴν, εἶναι μία γωνία χωρὶς τέρμα ἥτις προσδίδει ἀμέτρητον βάθος εἰς τὴν ὑπαρξιν τὴν πεπερασμένην καὶ πλήρη πόνου δημιουργουμένου ἀπὸ τὴν συνειδητοποίησιν τοῦ χάους τῆς ἀνυπαρξίας.

Ἐξ ἄλλου ἡ διαπίστωσις τῆς ἥττης τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν φυσικὸν θάνατον ὠδήγησε τὴν φιλοσοφίαν ἤδη ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων εἰς τὴν ἀγωνίαν τῆς ἐπιτεύξεως πολλῶν καὶ ποικίλων λύσεων ἠθικῆς ἢ ἀξιολογικῆς ἢ καὶ πολλάκις μηδενιστικῆς τοποθετήσεως πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ πλέον τραγικοῦ καὶ ἀναποφύκτως προσδιωρισμένου διὰ τὴν ἀνθρωπίνην μοῖραν φαινομένου.

Ἡ θέσις καὶ ἡ ἀντιμετώπισις αὐτοῦ τοῦ φαινομένου εἶναι ἐν ἐκ τῶν κεφαλαιωδεστέρων προβλημάτων ὅλων τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων ἀπὸ τοὺς αἰῶνας.

Τὸ ὑπὸ μελέτην ἀπόσπασμα εἶναι καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς μία ἀπὸ τὰς πολλὰς «λύσεις» «ἐρμηνείας» ἢ «διεξόδους», τὰς ὁποίας ἡ φιλοσοφία προσεπάθησε νὰ δώσῃ εἰς τὸ φαινόμενον τῆς ζωῆς ἐν συναρτήσει πρὸς τὸν θάνατον ἢ ἀντιστοίχως τοῦ θανάτου πρὸς τὴν ζωὴν.

Κάθε τι ποὺ γεννᾶται φέρει ἐντὸς τοῦ τὴν μοῖραν τοῦ θανάτου. Ἡ ἀπόφανσις αὕτη εἶναι μία «λύσις» διαπιστώσεως τῆς ἀδυναμίας τοῦ ἀνθρώπου νὰ ὑπερνικήσῃ τὴν μοῖραν τοῦ θανάτου.

Ἐνώπιον αὐτῆς τῆς ἀφεύκτου μοίρας ἡ ἀγωνία τοῦ ἀνθρώπου ὀρθοῦται «ἐκ βαθέων» καὶ ἐμφανίζεται ὑπὸ μορφὰς πρωτεϊκάς. Ἡ ὑπαρξις διαπιστώνει ὅτι ἀφ' οὗτου ἔλθῃ εἰς τὸν κόσμον, βαδίζει ἐπάνω εἰς μίαν ὁδὸν ποὺ ὀδηγεῖ πρὸς τὸν θάνατον καὶ ὅτι ἡ ζωὴ εἶναι ἐν σύνολον τυχαίων καὶ ἀσταθμῆτων ἐπεισοδίων, ἐν τυφλὸν φυσικὸν γεγονὸς ὡσὰν ἐν θεατρικὸν ἔργον, ὅπου ὁ ἄνθρωπος εἶναι μία μαριονέττα χωρὶς πεπωμένον καὶ μοῖραν ὑποτεταγμένη εἰς τὴν φυσικὴν ἀναγκαιότητα ἢ ὁποία ἐλέγχεται καὶ ὑποτάσσεται εἰς τὴν σκληρὰν καὶ ἀφευκτον τύχην τοῦ θανάτου. Ἡ ἀγωνία ἐνώπιον αὐτοῦ ἀπογυμνώνει τὴν ζωὴν ἀπὸ τὸ βαθυτερον ἐνεργειακὸν καὶ δημιουργικὸν νόημά της, τὴν ἐλευθερίαν τῆς πράξεως καὶ τῆς βουλήσεως τοῦ ατόμου. Ἡ διαπίστωσις αὐτῆς τῆς ἀφεύκτου καὶ αἰωνίας περιπετείας τῆς παραλόγου ἀναλώσεως τοῦ ἐγὼ ὑπὸ τοῦ θανάτου ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἀγωνίαν, ἥτις εἰς τὸ παρὸν ἀπόσπασμα ἐκσπᾷ εἰς μίαν τραγικὴν ἀφορισματικὴν διαπίστωσιν μέσα εἰς μίαν παθητικὴν ἀποδοχὴν ἀνευ προετοιμασίας, προσμονῆς ἢ ἀντιμετωπίσεως.

Ἡ ἀγωνία ἐνώπιον τοῦ θανάτου, ὅστις τυφλὸς καὶ παράλογος ὅσον καὶ ἡ φυσικὴ ἀναγκαιότης ἡ ἰσχύουσα καὶ διὰ τὴν ἐντελεστέραν ζῶσαν ὑπαρξιν ἐπὶ τῆς

γῆς ἐκμηδενίζει, ὑπαρξιακῶς, ὄντολογικῶς καὶ μεταφυσικῶς τὴν ζωὴν, εἶναι τὸ βαθύτερον νόημα τοῦ ὑπὸ συζήτησιν θέματος.

Ὁ ἄνθρωπος ἔρχεται καὶ φεύγει χωρὶς νὰ ἀφίνη ἔχνη τῆς ὑπάρξεώς του.

Διὰ μέσου τῶν γραμμῶν τοῦ ἀποσπάσματος εἶναι ὀλοφάνερος ὁ πεσσιμισμὸς καὶ ἡ πεποίθησις ὅτι εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν ὑπάρχει ζωὴ, ἐφ' ὅσον «ὅταν ὁρέωμεν ἔχομεν θάνατον» καὶ «ὅταν κοιμώμεθα ὕπνον».

Εἶναι δυνατόν οὕτω νὰ ἐρμηνευθῇ τὸ παρὸν ἀπόσπασμα ὡς δηλοῦν τὴν «μεταφυσικὴν καὶ ὑπαρξιακὴν ἀγωνίαν» ἐνὸς μεγάλου διανοητοῦ.

Τὸ γεγονὸς ὅτι πιστεύει εἰς τὴν δυνατότητα τῆς ἐπιτεύξεως τῆς γνώσεως διὰ τοῦ Λόγου δὲν μᾶς ἐμποδίζει νὰ δώσωμεν αὐτὴν τὴν ἐρμηνείαν. Τίποτε δὲν ἐμποδίζει τὸν φιλόσοφον εἰς τὴν φύσιν νὰ μὴ εὐρίσκη τὴν ἄρνησιν ἀλλὰ τὴν κατάρψιν (Λόγος) καὶ ἐπίσης καὶ εἰς τὴν διατύπωσιν ἐνὸς γνωσιολογικοῦ συστήματος νὰ εἶναι θετικιστής, ἐνῶ εἰς τὴν ἀξιολογικὴν ἐξέτασιν τῆς ζωῆς καὶ τῆς σημασίας της νὰ διαπιστώνῃ ὅτι ἡ ζωὴ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο εἰ μὴ μία ἀνυπαρξία, ἥτοι μόνον μεταίχμιον καὶ σύμφυσις, ὑπὸ τὴν μορφήν χρονικῆς στιγμῆς μεταξὺ δύο διαλεκτικῶς ἀντιμετωπιζομένων καταστάσεων, δηλαδή τοῦ ὕπνου καὶ τοῦ θανάτου.

Ἐξ ἄλλου ὁ Ἡράκλειτος μᾶς ἔχει δώσει καὶ ἄλλα στοιχεῖα διασαφηνίζοντα τὸν τρόπον, μὲ τὸν ὁποῖον σκέπτεται εἰς παρόμοια θέματα. Ἐχει βαθεῖαν συναίσθησιν τοῦ ὅτι ἡ μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὁ θάνατος καὶ ἡ τραγικὴ ωραιότης του ποὺ πηγάζει ἀκριβῶς ἀπὸ αὐτὴν τὴν μοῖραν τὴν ὁποίαν ἐρχόμενος εἰς τὴν ζωὴν γνωρίζει. «Γενόμενοι ζῶειν ἐθέλουσι μόρους τ' ἔχειν μᾶλλον δ' ἀναπαύεσθαι καὶ παῖδας καταλείπουσι μόρους γενέσθαι». Ὑπάρχει καὶ ἐνταῦθα μία βαθεῖα θλιψὶς διὰ τὸ τραγικὸν φαινόμενον, τὸ ὁποῖον καλεῖται «ἄνθρωπος».

Ἐξ ἄλλου ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἀπέδιδον εἰς τὸν Ἡράκλειτον τάσεις καὶ σχέσιν πρὸς τὴν ΣΚΕΨΙΝ ¹.

Τὸ «ἐδιζησάμην ἐμαυτὸν» εἶναι τάσις πρὸς γνῶσιν τοῦ ἑαυτοῦ μας, ἥτις μᾶς θέτει ἀντιμετώπους πρὸς τὴν ἰδίαν μας τὴν ὑπαρξιν καὶ μᾶς κάμνει νὰ ἀποκτῶμεν μίαν ἀτομικὴν πεῖραν· ἀλλὰ αὕτῃ ἡ ἀτομικὴ πεῖρα χαρακτηρίζεται ἀπὸ ταραντεώσεις καὶ ἀβεβαιότητα, αὕτῃ δὲ ἡ ἀβεβαιότης ὠδήγησε τὸν Ἡράκλειτον εἰς τὸ «θάνατος ἐνὶ ὁκόσα ἐγερθέντες . . . » ἀκριβῶς ὅπως καὶ τὴν νεωτέραν ὑπαρξιακὴν φιλοσοφίαν εἰς τὴν ἀγωνίαν ².

Ἐν ἄλλο ἀπόσπασμα ὅπερ ἀποτελεῖ δεῖγμα τῆς σκέψεως τοῦ Ἡρακλείτου ὡς πρὸς τὸν θάνατον καὶ μίαν ἐνδειξιν ὅτι ὁ Ἡράκλειτος ἡσχολήθη μὲ τὸ θέμα τοῦ θανάτου καθ' ἑαυτὸν ὑπαρξιακῶς καὶ μεταφυσικῶς καὶ οὐχὶ γνωσιολογικῶς ἢ

1) Ὁ Σέξτος παραδίδει ὅτι ὁ Αἰνείδημος συμφωνεῖ πρὸς τὸν Ἡράκλειτον Ὁ N a t o r p εἰς τὸ «Forschungen» p 78 γράφει ὅτι ὁ Αἰνείδημος πράγματι συνδέει τὸν Ἡρακλειτιανισμόν πρὸς τὸν Σκεπτικισμόν. Ὁ D n m o n t J. P. εἰς τὸ «Les sceptiques Grecs» p. 194. Paris 1966 γράφει «par là certains philosophes proches des sceptiques comme Heraclite».

2) Kierkegaard : «Der Begriff der Angst» γερμανικὴ μετάφρασις Jena 1923.

ἐν συναρτήσει πρὸς τὸν Λόγον, εἶναι καὶ τὸ ἐξῆς : «ἀνθρώπους μένει ἀποθανόντας ἄσσα οὐκ ἔλπονται οὐδὲ δοκέουσιν» ¹.

Εἶναι ἐπίσης γνωστὸν κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Διογένους τοῦ Λαερτίου ² ὅτι τὸ «περὶ φύσεως» ἔργον τοῦ Ἡρακλείτου ἤτο διηρημένον εἰς τρία μέρη, εἰς «Λόγον περὶ τοῦ παντὸς» (κοσμοθεωρίαν) «πολιτικὴν θεωρίαν» (πολιτικὸν) καὶ εἰς «θεολογικὸν» μέρος. Εἶναι δὲ πιθανὸν εἰς «τὸ θεολογικὸν» νὰ περιελάμβανε θέματα ὑπαρξιακῆς ἀξιολογήσεως λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν τοῦ κοσμοθεωρητικοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς συνθετικότητος τῆς σκέψεως εἰς αὐτὴν τὴν ὥραν τῆς χαραυγῆς της.

Ἀφορμώμενος ἐκ τοῦ ἰδίου σκεπτικισμοῦ διαπιστώνει «ψυχῆς πείρατα ἰὼν οὐκ ἂν ἐξεύριοι πᾶσαν ἐπιπορευόμενος ὁδὸν· οὕτω βαθὺν ἔχει λόγον» ³.

Ἡ ἀγωνία διὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν μοῦραν του διαφαίνεται ἐξ ἄλλου εἰς πλεῖστα ὅσα ἀποσπάσματα καλυπτομένη πολλάκις ἀπὸ μίαν «ἀριστοκρατικὴν περιφρόνησιν» πρὸς τὸ «profanum vulgus».

Τὸ «εἶναι» κατ' αὐτὸν εἶναι μία ἀντικειμενικὴ πραγματικότης (Λόγος) ἀλλὰ αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ φυσικὴ διάστασις δὲν κατακαλύπτει τὴν ἀξίαν καὶ τὸ νόημα τῆς ὑπάρξεως. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνωτέρω σκέψεων θὰ ἦτο δυνατόν νὰ λεχθῇ ὅτι ὄχι μόνον, εἰς τὸν ἰδικὸν μας αἰῶνα τὸ βίωμα τῆς ἀγωνίας ὠδήγησε τὴν φιλοσοφίαν εἰς τὸν ἀπελπισμὸν ἀλλὰ πολὺ μακρὰν εἰς τὴν χαραυγὴν τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν φθίνοντος τοῦ βου π.Χ. αἰῶνος τὸ ἴδιον βίωμα τῆς ἀγωνίας διὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν μοῦραν του εἶς μέγας διανοητῆς ἐθεώρει ὡς ὑπαρξιακὸν χαρακτηριστικὸν τῆς ἀνθρωπίνης ὑποστάσεως καὶ αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ἀγωνία τὸν ἐβοήθει νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ προσωπικοῦ του ἐγὼ καὶ νὰ κατανοήσῃ τὸν ἑαυτὸν του εἰς τὴν ὁλοκλήρωσίν του.

Διὰ τοῦ ἐποσπάσματος 21 ὁ Ἡράκλειτος ἐκφράζει τὴν ἀνησυχίαν καὶ τὴν ἀγωνίαν πρὸ τῶν δυνατοτήτων ποὺ ἤμποροῦν νὰ ἐμφανίσουν αἱ ἐξωτερικαὶ περιστάσεις, τὸ δὲ βίωμα τοῦ θανάτου ὀρθοῦται τρομακτικὸν πληροῦν τὴν ὑπαρξιν μὲ βαθεῖαν ὑπαρξιακὴν, πρωτεϊκὴν ἀγωνίαν.

Δὲν εἶναι βεβαίως τοῦ παρόντος νὰ ἐρμηνευθῇ αὐτὸς ὁ πεσσιμισμὸς ἀλλὰ θὰ ἡδύνατο νὰ λεχθῇ ὅτι ὁ σοφὸς ἐρμηνεύει τὸν πόνον καὶ τὰ προβλήματα τοῦ ἀνεξαρτήτως τοῦ ὑπερχρονικοῦ, ὑπερτοπικοῦ καὶ πανανθρώπινου. Ἡ συνειδητοποίησης ἴσως τῶν κοσμοϊστορικῶν μεταβολῶν αἵτινες συνέβησαν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του, ἐπηρέασαν αὐτόν, ἕνα ἀριστοκράτην τὴν καταγωγὴ καὶ τὴν γένεσιν. Ἐβλεπε ἕνα νέον κόσμον νὰ δημιουργῆται, δημοκρατικὸν μὲν ἀλλὰ παρὰ ταῦτα ξένον πρὸς τὴν ἰδικήν του νοοτροπίαν, ὁμοίως ὅπως καὶ ἡ τραγωδία τῶν δύο μεγάλων πολέμων καὶ δὴ τοῦ τελευταίου ἐπηρέασαν καὶ ἐβάθυναν εἰς τὰς ἡμέρας μας τὴν ὑπαρξιακὴν φιλοσοφικὴν ἀγωνίαν.

1) Diels - Kranz : frg. 27.

2) Διογένης Λαέρτιος IX 15.

3) Diels - Kranz frg. 45.

Ὁ Ἡράκλειτος ἔζησε ἐξ ἴσου βαθέως καὶ ὑποστασιακῶς τὴν αὐτὴν ἀγωνίαν καὶ παρ' ὅλην τὴν πίστιν του εἰς τὸν Λόγον δὲν παύει νὰ εἶναι πεσσιμιστής.

«Ἡγέσμαι τὰ ἀνθρωπία πρήγματα διζυρὰ καὶ δακρυώδεα καὶ οὐδὲν αὐτῶν ὅ,τι μὴ ἐπικήριον» ¹.

Θὰ ἦτο οὕτω δυνατὸν νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ ὑπαρξιακὴ ἀγωνία τοῦ χθὲς ἐνοῦται μὲ τὴν αἰωνίαν ἀγωνίαν τοῦ σήμερον καὶ τοῦ αὔριον . . .

1) Ἡράκλ. παρὰ Λουκιανῷ ἐν Βίων Πράσ. 14.